

DEDE KORKUT'UN ÜÇÜNCÜ NÜSHASINDA GEÇEN DEYİMLERİN OLUŞUM ŞEKİLLERİ VE BU DEYİMLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ KARŞILIKLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Uğur ÖZGÜR**

Öz: Türk Dilinin üzerinde en çok araştırma ve inceleme yapılan eserlerinden birisi olan Dede Korkut metinleri, dil malzemesi açısından oldukça zengindir. İçerisinde barındırdığı deyimler, atasözleri, mecazlar günümüzde de değerini koruyan ve sıklıkla kullanılan ifadelerdir. Dilin söz varlığını oluşturan, dilin zenginlik ölçütleri içerisinde yer alan deyimler, dilin daha etkili kullanılması ve anlatılmak istenenlerin daha kolay anlaşılabilmesi için kullanılan kalıplaşmış ifadelerdir. Anlatımı güzelleştirmek, kuvvetlendirmek, savunulan düşüncüyü etkili kılmak amacıyla dilde yer edinmiş kalıplaşmış ifadelere sıklıkla başvurulmaktadır. Bu çalışmada, dillerin söz varlığı içerisinde önemli yer tutan deyimlerin Dede Korkut'un üçüncü nüshasındaki kullanımları ele alınmıştır. Tespit edilen deyimlerin oluşum şekilleri ele alınmış ve ayrıca günümüz Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir. Ayrıca deyimler tespit edilirken Dede Korkut'un yeni nüshası üzerine Ekici, Azmun ve Shahgoli vd. tarafından yayımlanan üç eser karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucu deyimlerin okunuşu ve anlamlandırılmasında görülen farklılıklar verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Yeni Nüsha, Dilin Söz Varlığı, Deyimler.

AN EVALUATION ON THE FORMATION SHAPES OF THE IDIOMS MENTIONED IN THE THIRD COPY OF THE BOOK DEDE KORKUT AND THE EQUIVALENTS OF THESE IDIOMS IN TURKEY TURKISH

* Bu çalışma 12-13 Aralık 2019 tarihinde gerçekleştirilen 6. Yıldız Sosyal Bilimler Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, elmek: uozgur@nku.edu.tr. ORCID: 0000-0001-9385-2912.

Abstract: Dede Korkut texts which are one of the most studied and investigated written works of the Turkish Language is quite rich of language material. Idioms, proverbs and metaphors included are the expressions that keep their value and often used today. Idioms that compose the vocabulary of the language and exist within the richness standards of the language are cliché expressions preferred in order to use the language more effectively and to help the narrative to be expressed more clearly. Cliché expressions which gained a place in the language are often used in order to glamorize, strengthen the manner of telling and make the opinion more convincing. In this study, the usage of the idioms having an important place in the vocabulary of the languages in the third copy of Dede Korkut has been discussed. In the study, the formation shapes of the idioms determined have been discussed and their equivalents in today's Turkish have been presented. In addition, while identifying idioms, three works published by Ekici, Azmun and Shahgoli on Dede Korkut's new copy were compared. As a result of the comparison, the differences seen in reading and meaning of the statements are given.

Keywords: Dede Korkut, New Copy, Vocabulary of The Language, Idioms.

Giriş

Türk Dilinin üzerinde en çok araştırma ve inceleme yapılan eserlerinden birisi olan Dede Korkut metinleri, muhteva ve dil bakımından araştırmacıların dikkatini çekmektedir. İçerisinde barındırdığı deyimler, atasözleri, mecazlar günümüzde de değerini koruyan ve sıklıkla kullanılan ifadelerdir. Metinlerde geçen bu deyim ve atasözleri anlatıma şiirsel bir özellik kazandırmaktadır. Bu yönüyle metinler, oldukça akıcı bir üsluba sahiptir. Bu çalışmada, Dede Korkut'un üçüncü nüshasında geçen deyimler üzerinde durulacaktır. Söz konusu deyimlere geçmeden önce Dede Korkut'un Türk dili ve tarihi açısından önemine temas etmek faydalı olacaktır.

Ergin, eserinin önsözünde Dede Korkut metinlerinin dil, tarih, kültür ve edebiyat açısından önemini şu ifadelerle dile getirmektedir:

“Türk dilinin en güzel ve en dikkate değer eserlerinden biri olan Dede Korkut Kitabı bir buçuk asra yakın bir zamandan beri bilinmektedir. Eserin varlığı Dresden nüshasının geçen asrın başında ortaya çıkarılması ile anlaşılmalı, asrın sonlarından itibaren bu destanı Oğuz hikâyeleri mecmuası devamlı bir inceleme ve araştırma konusu olmuştur. Esere karşı duyulan ilgi metnin tam olarak yapılan nesirlerinden sonra büsbütün artmış, bilhassa yeni harflerle yapılan nesirinden sonra çok genişlemiş ve kuvvetlenmiştir. Bugün Türk Dili, Türk Edebiyatı ve Türk kültürü bakımından Dede Korkut Kitabı

Özgür, U. (2020). Dede Korkut'un Üçüncü Nüshasında Geçen Deyimlerin Oluşum Şekilleri ve Bu Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme. ABAD, 3(5), 37-60.

sık sık ele alınarak ardı arkası kesilmeyen incelemelere konu olmakta, kendisine karşı duyulan geniş ve kuvvetli bilgi canlılığını muhafaza edip gitmekte ve eserin eldeki nesirleri artık ihtiyacı tam olarak karşılayamaz bir hale gelmiş bulunmaktadır.” (Ergin, 2011:XIII).

Dede Korkut'ta geçen metinlerden Oğuzların teşkilat yapısı, aile bağları, ahlak, dürüstlük kavramlarının önemi, yaşanan göçebe hayat, düğün, evlilik ve eğlence hayatları hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Akına gitmek ve yapılan akınlarda başarı göstermek, Oğuz teşkilat yapısı bakımından büyük önem arz etmektedir. Oğuz Beyleri, yaptıkları bu akınlarda zor duruma düştüklerinde kendilerine adeta Hızır gibi yetişen Dede Korkut'a danışırlar. Dede Korkut, onların ustası ve bilge kişisidir. Dede Korkut'un, bilge kişiliğinin yanında daha başka hünerleri de bulunmaktadır. Kopuz çalar, destan söyler ve hikâyenin sonunda hikâyenin kimin için düzenlendiğini belirterek hikâyeyi sonlandırır. Dede Korkut'a bağlılık ve onun sözlerinin Oğuz Beyleri tarafından dikkate alınarak uygulanması, Türk kültüründeki ataya olan saygı-sevgi ve bağlılığı göstermektedir.

Dede Korkut'un bilim dünyası tarafından bilinip üzerinde çalışma yapılan iki yazma nüshası (Dresden ve Vatikan) bulunmaktaydı. 2019'da Prof. Dr. Metin Ekici tarafından tanıtılan üçüncü el yazması Türkistan/Türkmen Sahra nüshası'dır. Dede Korkut'un yeni nüshasının orijinal metni transkripsiyon yapılarak Ekici, Azmun ve Shahgoli vd. tarafından birbirine yakın tarihlerde yayımlanmıştır.¹ Ekici, Dede Korkut'un üçüncü el yazmasını “Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası” olarak adlandırmaktadır. Ekici (2019) tarafından yayımlanan eserde; üçüncü nüshanın orijinal metnini, transkripsiyon yapılarak Latin harflerine aktarılmış metnini ve Türkiye Türkçesine aktarılmış metnini görmekteyiz. Ayrıca eserin sonunda sözlük ve dizin bölümü bulunmaktadır. Azmun, aynı eseri “Türkmen Sahra Nüshası” olarak adlandırmaktadır. Azmun (2019) tarafından yayımlanan eserde de çeviriyazılı metin, çeviriyazılı metnin Türkiye Türkçesine aktarımı, sözlük bölümü ve kitabın sonuna elyazmanın tıpkıbasımı eklenmiştir. Shahgoli vd. (2019) ise üçüncü el yazmasını “Dede Korkut'un Günbet Yazması” şeklinde

¹ Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Azmun, Y. (2019). *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası*. İstanbul: Kutlu Yayınevi.

Nasser Khaze Shahgoli vd., (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16 (2), 147-379.

isimlendirmişlerdir. Shahgoli vd. diğer iki eserden farklı olarak yayımladıkları eserin girişinde ayrıntılı bir gramer çalışmasına ve bilgisayarda yazılmış Arap harfli metine yer vermişlerdir. Eserde ayrıca sözlük ve dizin bölümü de bulunmaktadır. Metnin Türkiye Türkçesine aktarımı ise yapılmamıştır. Dede Korkut'un yeni nüshası üzerine yapılan yayınların karşılaştırılması Ercilasun tarafından ayrıntılı olarak yapılmıştır (Ercilasun, 2019).

Dilin söz varlığını oluşturan, dilin zenginlik ölçütleri içerisinde yer alan deyim ve atasözleri, dilin daha etkili kullanılması ve anlatılmak istenenlerin daha kolay anlaşılabilmesi için tercih edilen kalıplaşmış ifadelerdir. Anlatımı güzelleştirmek, kuvvetlendirmek, savunulan düşüncüyü etkili kılmak amacıyla dilde yer edinmiş kalıplaşmış ifadelere sıklıkla başvurulmaktadır. Bu çalışmada, dillerin söz varlığı içerisinde önemli yer tutan deyimlerin Dede Korkut'un üçüncü nüshasındaki kullanımları ele alınmıştır. Dede Korkut'un diğer nüshalarında (Dresden ve Vatikan) geçen deyim ve atasözleriyle ilgili araştırmacılar tarafından çalışmalar yapılmıştır.²

Türk Dil Kurumu'nun hazırlamış olduğu Türkçe Sözlük'te deyim, "genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir" şeklinde verilmiştir (Türkçe Sözlük, 2011:650). Aksoy (1965) tarafından deyim, "bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce" şeklinde tanımlanmıştır. Gramer Terimleri Sözlüğü'nde deyim, "gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği" olarak tanımlanmıştır (Korkmaz, 1992: 43).

² Tıraş, Yusuf C., Ertürk, H. (2016). Dede Korkut Kitabında Geçen Atasözlerinin Anlamsal İncelemesi ve Türkiye Türkçesindeki Eş Anlamlıları, *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(4), 135-150.

Ersoy, R., Akpınar, B. (2009). Dede Korkut Metinlerinden Hareketle Sivas'ta Yaşayan Atasözleri, Deyimler, Alkış ve Kargışlar Üzerine Bir Araştırma, *Türkbilig*, 18:103-121.

Gül, R. (2008). Dede Korkut Hikâyelerinde Söz Kalıpları, *Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10: 100-105.

Vural, H. (Tarihsiz). Dede Korkut Destanlarında Geçen Atasözleri Üzerinde Bir İnceleme, https://www.academia.edu/9630722/DEDE_KORKUT_DESTANLARINDA_GE%C3%87E_N_ATAS%C3%96ZLER%C4%B0.

Aksan'a (2015:39) göre "bir dildeki deyimler de sözvarlığı içinde yer alır; dili konuşan toplumun anlatımdaki gücünü ve başarısını, benzetmeye, nükteye olan eğilimini ortaya koyan önemli öğelerdir. Deyimler kimi zaman yüzyıllar boyunca hiç değişmeden, kimi zaman sözcüklerinde yenilenmelerle yaşamakta, yeni deyimler de aktarılabilmektedir. Bundan aşağı yukarı 1300 yıl önce kullanıldığını Köktürk yazıtlarından bildiğimiz "(birinin) sözünü kırmamak" anlamına gelen deyim o çağda "söz" demek olan, bugün sav biçiminde geçen sab ile kurulmuştur: "Meniñ sabımın sımadı" ("benim sözümü kırmadı", Kültigin, güney 11).

"İki dirhem bir çekirdek" adlı eserinde deyimlerin ortaya çıkış hikâyelerini anlatan İskender Pala ise deyim için şunları söylemektedir:

"İki ya da daha fazla kelimeden meydana gelen ve kelimelerin öz anlamları dışında bir anlam ifade eden söz gruplarına deyim denir. Eskiler buna tabir derlerdi. Dilin bünyesinde kalıplaşmış ve kökleşmiş olarak değişmeden kullanılan deyimler, hiç şüphe yok ki anlatıma canlılık ve güç katarlar. Bu sayede düşüncelerin ve olayların muhataba daha etkili biçimde yansıtıldığı bir gerçektir." (Pala, 2000:IX).

Anlatılmak istenilenleri somutlaştırarak anlatmak, anlatımı ilgi çekici hale getirmek, anlatılanı akılda kalıcı hale getirmeye çalışmak amacıyla kullanılan deyimlerin geçmişten günümüze doğru bazen olduğu gibi bazen de birtakım değişikliklere uğrayarak kullanılageldiği görülmektedir.

1. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada, Ekici, Azmun ve Shahgoli vd. tarafından yayımlanan üç eser taranarak Dede Korkut'un yeni nüshasında geçen deyimler tespit edilmiştir. Üç eserde deyimlerin okunuşu ve anlamlandırılmasında görülen farklılıklar verilmiştir. Tespit edilen deyimlerin metin içindeki kullanımları verilirken Metin Ekici tarafından hazırlanan eserdeki okumalardan faydalanılmıştır. Ayrıca tespit edilen deyimlerin oluşum şekilleri ele alınmış ve ayrıca günümüz Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir.

2. Malzemenin Değerlendirilmesi: Dede Korkut'un Yeni Nüshasında Geçen Deyimler

Dede Korkut'un yeni nüshasında tespit edilen deyimler alfabetik olarak verildikten sonra metindeki kullanımları ve günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir. Türkiye Türkçesine aktarımı yapılırken Ekici ve Azmun'un eserlerinden faydalanılmıştır. Shahgoli vd. tarafından yayımlanan eserde zaten yeni nüshanın Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmamıştır. Ayrıca günümüzde kullanılmayan deyimlerin ya da bazı kelimelerin anlamları dipnotlarla belirtilmiştir.

Adımı yék sulat-

... kılıc-ıla adımı yék sulatmış / Kılıçla adımı iyice yazdırmış (13b-79).

Amān dile-

İgid igidi öldürmese, yıhılan er amān dilese / Yiğit yiğidi öldürmese, yıkılan er aman dilese (17a-93).

Bahtı açıl-

...tüka boylı kız sevinür, bahtı açılsa / Kısmeti açılsa düve boylu kız sevinir (19b-103).

Balı yağı tükenme-

Balı yağı tükenmedi Bayburd éli / Balı yağı tükenmeyen Bayburt eli (18a-97).

Baş getir-

Yeri getir deyende ötkün sözli, hāy demedin baş getirür yüz cellādı / Yeri gelip konuştuğunda sözü etkili, hadi demeden baş getiren yüz cellādı (12a-73).

Baş öğüt-

Qara polad sav kılıcuñ yavızı çalınca baş öğütürür, süksün böler / Kara çelik sağlam kılıç zorlusu, çalınca baş öğütür, boyun vurur (10a-65).

Baş uçur-

... kara polad sav kılıçlar sevinür, baş uçurub süksün bölse / Boyun vurup baş uçursa kara çelik sağlam kılıçlar sevinir (19b-103).

Baş vérüp baş al-

...yara, pāre götürür, kızıl kana belleşür, ya baş vérür, ya baş alur / Yaralanır, berelenir, kızıl kana bulanır, ya baş verir, ya baş alır (15b-87).

Bél baq-

Muhammedi yaradañ bir Cebbāra bél baqladum / Muhammed'i yaratan bir Cebbar'a (bel baqladım) bağıllığımy bildirdim (25b-127).

Birbirünün sözine bitme-

...olar dahi birbirünün sözine bitmeyeler / Onlar da birbirinin sözünü dinlemeyeler (21a-109).

Boy boyla-

Oğuzuñ vaşfını kim söylemez, çaldı kópuz, boy boyladı / Soylu Oğuz'un vaşfını kim söylemez, kopuz çalıp boy boyladı (3a-37).

Boynın ur-

Kaplanlu Gediginde dayısı Kõnuur Alpuñ boynın urañ / Kaplan Tüneği Geçidi'nde, Dayısı Konur Alp'in boyununu vuran (14a-81), (26a-129).

Cārçı carla⁻³

Ulu hanlar ordusunda cārçı cārlar / Ulu hanlar ordusunda tellal bağıdır (4a-41).

Cehd eyle⁻⁴

... koymaz, içindeki serdārı cehdin eyle / İçindeki serdarı gayret eder (12a-73).

Cezā ver-

... degedüğü igidlere hürmet iden degmiyeñ kavatlara kan utdurub ceza vereñ, Salur / At mahmuzlayan yiğitlere hürmet eden, at sürmeyen kavatlara kan yutturub ceza veren Salur (12b-75).

Çapubeni duman çöküb toz eğlen⁻⁵

Kazaquclar erdemidür; meydanında çapubeni duman çöküb toz eglenmağ / Savaş atı erdemidir; (er) meydanında koşturunca tozu dumana katmak (16b-91), (19b-103).

Çiğın⁶ çök-

Hakk Te'ālā göstermesün, çiğın çöker / Hakk Teâlâ göstermesin, omuz düşürür (11a-69).

Çok ekip az götür-

... yerinde bereketi yok ola; çok ekeler az götüreler / Çok ekeler, az kaldıralar (21b-111).

Devlet bas-

İki yağı dürüşende devlet basar / İki düşman birleşince devlet basar (4a-41).

Devlet kıl-

Hakk Te'ālā bir igide devlet kılrsa / Hakk Teâlâ bir yiğide verse, zengin kılrsa (5b-47).

Devre bas-

³ Tellal çağrtmak.

⁴ Gayret etmek.

⁵ Tozu dumana katmak.

⁶ Omuz.

...varduğında Alay Hanlınıñ Bolay Hanı devre basan / Vardığında Alay Han ile Bolay Hanı alt eden (26a-129).

Dili deg-

...béş yaşına yetişmedin yetmiş yaşar kocalara dili dege / Beş yaşına girmeden, yetmiş yaşında kocalara dil uzata (22a-113).

Dost ol-

...evvel Allah, āhir Allah dost olubeñ meded olsun / Evvel Allah, sonra Allah dost olup yardım etsin (23a-117), (25a-125).

Dünyādañ gelip geç-

Ğazan kimi koçak igid dünyādañ geldi, geçdi / Kazan gibi koçak yiğit bu dünyadan geldi, geçti (31b-151).

Ecel al-

...ellisinde, altmışında ecel alsa yıkılalar / Ellisinde, altmışında ecel alsa yığılalar (22a-113).

Élçi düz-

Ortalıkda élçi düzer / Arada elçilik yapar (4a-41).

Élçi gét-

Bayındır Pādşāhdañ Bicen Pādşāha élçi gédēñ / Bayındır Padişah adına Bicen Padişah'a elçi giden (14a-81).

Élçi var-

Bayındır Pādşāhdañ Bicen Pādşāha élçi varañ / Bayındır Padişah için Bicen Padişah'a elçi giden (26a-129).

Eli var-

...çok igidüñ güci yeter, eli varmaz / Çok yiğidin gücü yetse eli varmaz (12a-73).

Er böğürt-

...yarma kabağ cidāsınuñ ucında er böğürden / Yarma kabak mızrağının ucunda er böğürten (13a-77).

Er kimi ol-

...kurt éniği yavızı altı ayluğına yetişende er kimi olur / Kurt eniği yavuzu, altı aylık olunca er gibi olur (11a-69).

Er ol-

... savaş günü hemi igid er ola-ydı / Savaş günü bütün yiğitler er olsaydı (11b-71).

Fermân ét-

Süleymân Nebî-idi, mertebesi hem çok-idi, gök üzerinde uçar kuş fermân étdi / Süleyman Nebi idi, mertebesi yüksek idi, gökyüzünde uçan kuşa ferman etti (1b-31).

Fırsat düş-

Selçik Bég oğluna fırsat düşse, karı düşmeninüñ evladını uradur-mı, uratmağ yok / Selçuklu Bey oğluna fırsat düşse, eski düşmanın evladını biçer mi, biçmek yok (5b-47).

Ġanîm⁷ ol-

Sarı yaylı avçı görende Ġanîm olub karşılaşur / Sarı yaylı avcı görünce hasım/düşman olup karşılaşır (8b-59).

Ġanime kan kúsdur-

Büyüldüğüce düşmenüñ ödin yarañ, karıduğıca Ġanîme kan kúsdurañ, kalın Oğuzuñ yüğüğü.../ Büyüdükçe düşmanın ödünü yaran, yaş aldıkça düşmanına kan kusturan, Kalın Oğuz'un çeviği...(3a-37), (13b-79).

Ġazabına düş-

... kayıdışda Bicen Pādşāhuñ Ġazabına düşübeni sitem çekeñ / Dönüşünde Bicen Padişah'ın Ġazabına uğrayıp cefa çeken (14a-81).

Gök yüzinde bulut ol-

... saraldum-ise gök yüzinde bulut oldum / Sarardığımda gökyüzünde bulut oldum (20a-105).

Gök yüzindeñ yér yüzine gölge sal-

... şāhî şunkar gök yüzindeñ yér yüzine gölge salsa, arı cihān yüzine göz gezdürse (4b-43).

Gök yüzindeñ yér yüzine indür-

...gök yüzindeñ yér yüzine indüreñ dil; yerde-ikeñ gök yüzine çıkarañ dil / Gökyüzünden yeryüzüne indiren dil, yerde iken gökyüzüne çıkaran dil (24a-121).

Gökde örül-

...kara bulut erdemidür, gökde örülmak / Kara bulut erdemidir, gökte ağmak (16a-89).

Göñlin al-

⁷ Düşman.

...igidünüñ gönlin alub gevcüde / Yiğidinin gönlünü alıp rahatlattığında (25a-125).

Gönül imre-

Ağayılar meleşirse gönül imrer / Koyunlar meleşirse gönül çoşar (4a-41).

Gönül al-

Nekareler dögölende yürek köper, gönül alar / Nekkareler dögölünce yürek arpar, gönül kalkar (4a-41).

Göz gezdür-

... şahî şunar gök yüzindeñ yer yüzine gölge salsa, arı cihân yüzine göz gezdürse / Akdoğan şahı gökyüzünden yeryüzüne gölge salsa, pırıldayan yeryüzüne göz gezdirse (4b-43), (10a-65).

Gümür gümür gümürden-⁸

Al ayada gümür gümür gümürdense, üstüñ ala sarı yaylı avı gelse / Al ayada homur homur homurdansa, üstüne ala sarı yaylı avı gelse (5a-45), (8b-59).

a yetür-

... atasınıñ évünde muradına, maşûdına a yetürse / Baba evinde muradına, maksuduna Hakk eriştirse (19b-103).

arâb éyle-

...kürlük-ilen azanılmış kürün malı; âbâdanca bay évleri arâb éyler / Hile ile kazanılmış, sahtekâr malı, bakımlı güzel evleri harap éyler (15b-87).

arâc al-

Panbuçunuñ on dört kendindeñ arâc alañ / Pamukçu'nun on dört köyünden hara alan (26a-129).

ayr éyle-

Gelen gedene ayreyleye / Gelene gidene iyilik yapıp... (24b-123)

ayr gör-

...beze miskîn ayr görmez kür-ileñ nâkes baylar / Fakir ve tembel, ayır görmez isyankâr ve cimri zenginler (22b- 115).

Heybetindeñ yer omrul-⁹

⁸ Homur homur homurdanmak.

⁹ Heybetiyle yer ökertmek.

...Adabasa yerinde, heybetindeñ yer omrulañ, ganîmine heybet-ilen bahanda yürek yaran / Adabasa yerinde heybetiyle yer çökerten, düşmanına heybet ile baktığında yürek yaran (2b-35), (13b-79), (25b-127).

Hürmet it-

... degedügi igidlere hürmet iden degmiyeñ kavatlara kan utdurub ceza vereñ, Salur / At mahmuzlayan yiğitlere hürmet eden, at sürmeyen kavatlara kan yutturub ceza veren Salur (12b-75).

İhsân kıl-

Geleñ gedene hayréyleye, ihsân kıla / Gelen gidene iyilik yapıp bağış versin (24b-123).

Kan utdur-

... degedügi igidlere hürmet iden degmiyeñ kavatlara kan utdurub ceza vereñ, Salur / At mahmuzlayan yiğitlere hürmet eden, at sürmeyen kavatlara kan yutturub ceza veren Salur (12b-75).

Kâr étme-

'Arafât Dağına, İsmâ'ile pıçak çekdi, pıçak oña kâr étmedi / İsmail'e bıçak çekti, bıçak onu kesmedi (2a-33).

Karime dut-¹⁰

...yüz min kâfire karşı geldüm, karime dutdum / Yüz bin kâfire karşı geldim, rakip tuttum (26b-131).

Kılıc çal-

Dîn yolında, tersâ dînli kâfirlere kimler çalmaz; kılıc çalan, yerler açan, başlar keseñ, halebi alañ, Şâmı alañ / Din uğruna kara dinli kâfirlere kimler çalmaz, kılıç çalıp yerler açan; başlar kesen, Haleb'i alan, Şam'ı alan... (1b-31), (2b-35).

Kızıl kana belleş-¹¹

...sürcidâya süsülür, yara, päre götürür, kızıl kana belleşür, ya baş vérür, ya baş alur / Yaralanır, berelenir, kızıl kana bulanır, ya baş verir, ya baş alır (15b-87).

(Kimi) bahadır ol-

Ğıyan Oğlı Delü Dünder kimi bahadır olsa / Kıyan oğlu Deli Dünder gibi bahadır olmalı (13a-77).

¹⁰ Rakip tutmak.

¹¹ Kızıl kana bulanmak.

(Kimi) uğurlu ol-

Ƙara Budağ kimi uğurlu olsa, andan öte varanda / Kara Budak gibi uğurlu olmalı, ondan öteye gidildiğinde (13b-79).

(Kimi) yég kemândâr oħçı ol¹²

...kalin oymak büyügi, ma'rekeler çiçeği, Ƙorçı başı Afşar kimi yég kemândâr, oħçı olsa / Soylu oymak büyüğü, savaş meydanlarının çiçeği, Cebeci başı Afşar gibi, iyi yaycı, okçu olmalı (14b-83).

Ƙoçak ol¹³

Yégler başı Yégenek kimi kılıcına pehlivân Ƙoçak olsa /Yigitler başı Yigenek gibi, kılıcyla pehlivan, Ƙoçak olmalı (14a-81).

Mâllî gédip mâlsız gel-

... mallı gétدی malsız geldi Ƙarum éli / Zengin giden fakir dönen Tarım eli (18b-99).

Merd igidi merd igide ta'rif et-

Alp ozanlar erdemidür, merd igidi merd igide ta'rif étmak / Alp Ozanlar erdemidir; mert yiğidi mert yiğide tarif etmek (16b-91).

Mürüvvet dile-

İgid igidi öldürmese, yıhılan er amân dilese, mürüvvet dilese / Yiğit yiğidi öldürmese, yıkılan er aman dilese, iyilik dilese (17a-93).

Namâz Ƙıl-

Alınımı yere Ƙoyub Ƙıldum namâz / Alnımı yere koyup namaz kıldım (25b-127).

Ödin yar-

Büyüldüğüce düşmenün ödin yarañ, Ƙarıduğıca ğanîme Ƙan Ƙusdurañ, Ƙalın Oğuzuñ yügrügi / Büyüdükçe düşmanın ödünü yaran, yaş aldıkça düşmanına kan kusturan, Kalın Oğuz'un çeviği (2b-35) (13a-77), (13b-79), (26a-129).

Öñcil¹⁴ al-

ƘıçƘıranda ön olanda, öñcil alır / Yanaşıp Ƙışneyince, öne çıkar, öncü olur (15b-87).

¹² İyi yaycı, okçu olmak.

¹³ Yürekli olmak.

¹⁴ Ekici ve Azmun tarafından öñcil okunan bu kelime, Shahgoli vd. tarafından "ögcil" şeklinde okunmuştur. Shahgoli vd. (2019, 270) tarafından yayımlanan eserin sözlük kısmında ögcil: "öncül, öncü, önde giden, önde olan" anlamında verilmiştir.

Polad hası kuruşan-¹⁵

Koç igidler kuruşanur polad hâsı / Koç yiğitler has kılıcı kuşanır (15b-87).

Şabır kıl-

...ökbesine şabır kılañ, başdañ kadā savdurur / Öfkesine sabreden, başından kaza savuşturur (24b-123).

Sitem çek-

...kayıdışda Bicen Pādşāhuñ ğazabına düşübeni sitem çekeñ... / Dönüşünde Bicen Padişah'ın gazabına uğrayıp cefa çeken (14a-81).

Soy yétür-

Oğuzuñ vaşını kim söylemez, çaldı kopupuz, boy boyladı soy yétürdi / Soylu Oğuz'un vaşını kim söylemez, kopuz çalıp, boy boylayıp, soy söyledi (3a-37), (14b-83), 19b-103).

Su yerine kan sömür-

Yal dibinden sökübeni su yerine kan sömürse / Boyun altından parçalayıp su yerine kan sömürse (5a-45), (8b-59), (11a-69).

Süksün böl-¹⁶

Kara polad sav kılıcuñ yavızı çalınca baş öğütürür, süksün bölür / Kara çelik sağlam kılıç zorlusu, çalınca baş öğütür, boyun vurur (10a-65), (19b-103).

Tālān sal-¹⁷

... geçdüğinde müsikir-ileñ kabaya tālān salañ / Geçerken sarhoşluktan ekili yerleri talan eden (12b-75), (26b-131).

Uca dağlar başına duman ol-

Uca dağlar başına duman olañ Ğazan-idüm / Uca dağlar başına duman olan Kazan idim (20a-105).

Ulusını¹⁸ say-

Ucan Hānuñ yavrusı, ulusını saymıyañ Emen kimi kahrılı olsa / Ucan Han'ın yavrusu, büyüğünü saymayan, Emen gibi kahrılı olmalı (14a-81).

¹⁵ Has kılıcı kuşanmak.

¹⁶ Boyun vurmak/kesmek.

¹⁷ Talan etmek.

¹⁸ Ekici tarafından ulusını say- şeklinde okunurken Azmun ve Shahgoli tarafından ölümünü say- şeklinde okunmuştur.

Ümid ol-

Ƙara Göneye ümid olañ, büyüdügice düşmenüñ ödin yarañ / Kara Göne'ye umut olan, büyüdükçe düşmanın ödünü yaran (2b-35), (13b-79).

Ürkü şal-¹⁹

Doğuz tuman Gürcistana ürkü şalañ... / Dokuz tümen Gürcistan'a korku salan... (2b-35), (13a-77), (13b-79).

Üstine höv-²⁰

Bir merd igid yoldaşınıñ üstine hövler / Bir cesur kiři yoldaşının üstüne titrer (15b-87).

Yalançının günü doğ-

...ortalukda bed-nefs-ilen, yalançınıñ günü doğa / Ortalıkta kötü niyetliler ile yalancılara gün doğa (21a-109).

Yeñile yetmiş (oğlan)²¹

Yeñile yetmiş oğlan igid evüñ görki / Yeni yetme yiğit oğlan evin süsü, ev güvenci (3a-37).

Yerde-iken gök yüzine çıkar-

... gök yüzindeñ yer yüzine indüreñ dil; yerde-ikeñ gök yüzine çıkarañ dil / Gökyüzünden yeryüzüne indiren dil, yerde iken gökyüzüne çıkaran dil (24a-121)

Yeri gögi yarat-

... 'āsî olub bu dergāhdan sürülmez-mi; yeri gögi yaradañ bir Allaha / Asi olup bu dergāhtan sürülmez mi? Yeri, göğü yaratan bir Allah'a (15a-85), (23a-117).

Yerler aç-

Dîn yolunda, tersā dînli kâfirlere kimler çalmaz; kılıc çalan, yerler açan, başlar keseñ, halebi alañ, Şamı alañ / Din uğruna kara dinli kâfirlere kimler çalmaz, kılıç çalıp yerler açan; başlar kesen, Haleb'i alan, Şam'ı alan...(2b-35).

Yola düş-

At üstündi ol ışığa sari yola düşdi / Atının üstünde o ışıklara doğru yola koyuldu (27b-135).

¹⁹ Korku salmak.

²⁰ Üstüne titremek.

²¹ Yeni yetme.

Yumruk ursa kara dağlar yıh-

Allahına güvenen yumruk ursa kara dağlar yıhar / Allah'ına güvenen yumruk vursa, koca dağları yıkar (18a-97).

Yüregi doldı daş-

Ğazanuñ içindeki tüm yüregi doldı daşdı / Kazan'ın yüregi doldu, taştı (27b-135).

Yüregi yım yımlan-²²

... kaba döşdeñ sökübeni tüm yüregi yım yımlanur / Kaba döşten tüm yüregi söküp kıpır kıpırdatır (10a-65).

Yürek köp-²³

Neqqäreler dögülende yürek köper, gönül kalhar / Nekkareler dögülünce yürek çarpar, gönül kalkar (4a-41).

Yürek(i) olma-

... ilerice segirtmege çok igidde yürek olmaz / Öne çıkıp atılmaya, çok yiğitte yürek olmaz (11b-71).

Yürek yar-

Adabasa yerinde, heybetindeñ yer omrulañ, ganîmine heybet-ilen bañanda yürek yaran / Adabasa yerinde heybetiyle yer çökerten, düşmanına heybet ile baktığında yürek yaran... (2b-35), (10a-65), (13b-79), (25b-127).

Yüz aqart-

Merd igidler erdemidür, aqası öñinde ganim olub yüz aqartmaq / Mert yiğitler erdemidir, beyinin önünde hasım tutup yüz aqartmak (16b-91).

Yüz çevir-

Er igidüñ ganîmi qarşı gelse yüz çevirüb geri dönmez / Er yiğidin hasım qarşısına çıkınca yüz çevirip geri dönse (23b-119), (23b-119), (25b-127).

2.1. Dede Korkut'un Yeni Nüshası Üzerine Yapılan Yayınlarda Deyimlerin Okunuşu

Dede Korkut'un üçüncü nüshası üzerine Ekici, Azmun ve Shahgoli vd. tarafından yayımlanan üç eserdeki deyimler tespit edilip tablo halinde verilmiştir. Metinlerde bazı kelimelerin okunuşunda farklılıklar görülmektedir.

²² Yüregi kıpır kıpır etmek.

²³ Yüregi çarpmak.

Özgür, U. (2020). Dede Korkut'un Üçüncü Nüshasında Geçen Deyimlerin Oluşum Şekilleri ve Bu Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme. ABAD, 3(5), 37-60.

Ekici (2019)	Azmun (2019)	Shahgoli (2019)
Adını yék sulat-	Adını yég söylet-	Adını yég sölet-
Amān dile-	Amān dé-	Amān dé-
Bahtı açıl-	Bahtı açıl-	Bahtı açıl-
Balı yağı tükenme-	Balı yağı tükenme-	Balı yağı tükenme-
Baş getir-	Baş getir-	Baş getir-
Baş öğüt-	Baş öğüt-	Baş öğüt-
Baş uçur-	Baş uçur-	Baş uçur-
Baş vérüp baş al-	Baş vérüp baş al-	Baş vérüp baş al-
Bél baq-	Bél baq-	Bél baq-
Birbirünñ sözine bitme-	Birinñ sözine bitme-	Birininğ sözine bitme-
Boy boyla-	Boy boyla-	Boy boyla-
Boynın ur-	Boynın ur-	Boynın ur-
Cārçı carla-	Cārçı carla-	Cārçı carla-
Çapubeni duman çöküb toz eğlen-	Çapubanı duman çöküb toz eğlen-	Çapubanı duman çöküb toz eğlen-
Cehd eyle-	Cehd éle-	Cehd éyle-
Cezā ver-	Cezā vér-	Cezā vér-
Çigin çök-	Çigin çök-	Çigin çök-
Çok ekeler az götür-	Çok ekeler az götür-	Çok ekeler az götür-
Devlet bas-	Devlet bas-	Devlet bas-
Devlet kıl-	Devlet kıl-	Devlet kıl-
Devre bas-	Devre bas-	Devre bas-
Dili deg-	Dili deg-	Dili deg-
Dünyādañ geldi geç-	Dünyādan geldi geç-	Dünyādañ geldi geç-
Ecel al-	Ecel al-	Ecel al-
Élçi düz-	Élçi düz-	Élçi düz-
Élçi gét-	Élçi gét-	Élçi gét-

Özgür, U. (2020). Dede Korkut'un Üçüncü Nüshasında Geçen Deyimlerin Oluşum Şekilleri ve Bu Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme. ABAD, 3(5), 37-60.

Élçi var-	Élçi var-	Élçi var-
Eli var-	Eli var-	Eli var-
Er böğürt-	Er böğürt-	Er böğürt-
Er kimi ol-	Er kimi ol-	Er kimi ol-
Er ol-	Er ol-	Er ol-
Fermân ét-	Fermân ét-	Fermân ét-
Fırşat düş-	Fırşat düş-	Fırşat düş-
Ġanîm ol-	Ġanîm ol-	Ġanîm ol-
Ġanime kan kısdur-	Ġanime kan kısdur-	Ġanime kan kısdur-
Ġazabına düş-	Ġazabına düş-	Ġazabına düş-
Gök yüzinde bulut ol-	Gök yüzinde bulut ol-	Gök yüzinde bulut ol-
Gök yüzindeñ yér yüzine gölge sal-	Gök yüzindeñ yér yüzine kölge sal-	Gökyüzündeng yéryüzine kölge sal-
Gök yüzindeñ yér yüzine indür-	Gök yüzinden yér yüzine éndür-	Gök yüzündeng yér yüzine éndür-
Gökde örül-	Gökde urul-	Gökde urla-
Göñlin al-	Köñlin al-	Gönglin al-
Göñül imre-	Köñül imre-	Göngül imre-
Göñül kalğ-	Köñil kalğ-	Göngül kalğ-
Göz gezdür-	Göz gezdür-	Göz gezdür-
Gümür gümür gümürden-	Gümür gümür gümürden-	Gümür gümür gümürden-
Ĥaqq yetür-	Ĥağ yetür-	Ĥağ yetür-
Ĥarāb éyle-	Ĥarāb éle-	Ĥarāb éyle-
Ĥarāc al-	Ĥarāc al-	Ĥarāc al-
Ĥayra dön-	Ĥayra dön-	Ĥayra dön-
Ĥayr éyle-	Ĥayr éyle-	Ĥayr éyle-
Ĥayr gör-	Ĥayr gör-	Ĥayr görme-
Heybetindeñ yér omrul-	Heybetinden yér umrul-	Heybetindeng yér omrul-

Özgür, U. (2020). Dede Korkut'un Üçüncü Nüshasında Geçen Deyimlerin Oluşum Şekilleri ve Bu Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme. ABAD, 3(5), 37-60.

Ĥürmet id-	ĥurmet éd-	Ĥürmet éd-
İhsân kıl-	İhsân kıl-	İhsân kıl-
Ķan utdur-	Ķan utdur-	Ķan utdur-
Kâr étme-	Kâr étme-	Kâr étme-
Ķarime dut-	Ķarma dut-	Ķarma dut-
Ķılıc çal-	Ķılıc çal-	Ķılıc çal-
Kızıl kana belleş-	Kızıl kana belleş-	Kızıl kana belleş-
(Kimi) bahâdır ol-	(Kimi) bahadır ol-	(Kimi) bahâdır ol-
(Kimi) uğurlu ol-	(Kimi) uğurlu ol-	(Kimi) uğurlu ol-
(Kimi) yég kemândâr oĥçı ol-	(Kimi) yég kemândâr oĥçı ol-	(Kimi) yég kemândâr oĥçı ol-
ĶoçaĶ ol-	ĶoçaĶ ol-	ĶoçaĶ ol-
Mâllı gédip mâlsız gel-	Mâllı gédip mâlsız gel-	Mâllı gédip mâlsız gel-
Merd igidi merd igide ta'rif et-	Merd igidi merd igide ta'rif et-	Merd igidi merd igide ta'rif et-
Mürüvvet dile-	Mürüvvet dé-	Mürüvvet dé-
Ödin yar-	Ödin yar-	Ödin yar-
Öñcil al-	Öñcil al-	Ögcil al-
Polad hası Ķurşan-	Pûlâd-ı ĥâşşı Ķurşan-	Polad hası Ķurşan-
Sitem çek-	Sitem çek-	Sitem çek-
Soy yétür-	Soy yetür-	Soy yétür-
Su yerine Ķan sômür-	Su yerine Ķan somur-	Su yerine Ķan sômür-
Süksün böl-	Süksün böl-	Sügsün böl-
Tālân sal-	Talan sal-	Talan sal-
Uca daĥlar başına duman ol-	Uca daĥlar başına duman ol-	Uca daĥlar başına duman ol-
UçmaĶuñ Ķapusını aç-	UçmaĶuñ Ķapusını aç-	UçmaĶuñĶ Ķapusını aç-
Ulusını say-	.Ölümini say-	Ölümini say-
Ümid ol-	Ümîd ol-	Ümid ol-

Özgür, U. (2020). Dede Korkut'un Üçüncü Nüshasında Geçen Deyimlerin Oluşum Şekilleri ve Bu Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme. ABAD, 3(5), 37-60.

Ürkü şal-	Ürkü şal-	Ürkü şal-
Üstine höv-	Üstine hav-	Üstine hav-
Yalançının günü doğ-	Yalançınıñ günü doğ-	Yalançınıñ günü doğ-
Yeñile yetmiş	Yañla yetmiş	Yengle yetmiş
Yerde-ikeñ gök yüzine çıkar-	Yerde-iken gök yüzine çıkar-	Yerde-ikeng gök yüzine çıkar-
Yeri gögi yarad-	Yeri gögi yarad-	Yeri gögi yarad-
Yérler aç-	Yérler aç-	Yérler aç-
Yola düş-	Yola düş-	Yola düş-
Yumruq ursa kara dağlar yıñ-	Yumruq ursa kara dağlar yıñ-	Yumruq ursa kara dağlar yıñ-
Yüregi doldı daş-	Yüregi doldı daş-	Yüregi doldı daş-
Yüregi yım yımlan-	Yüregi yém yémelen-	Yüregi yém yémelen-
Yürek köp-	Yürek köp-	Yürek köp-
Yürek yar-	Yürek yar-	Yürek yar-
Yürek olma-	Yürek olma-	Yürek olma-
Yüz aqart-	Yüz aqart-	Yüz aqart-
Yüz çevir-	Yüz çevir-	Yüz çevir-

3. Oluşum Şekillerine Göre Deyimler

Dede Korkut'un üçüncü nüshasında tespit edebildiğimiz deyimler, genellikle isim + (yardımcı) fiil şeklinde metinlerde yer almaktadır. Özellikle olmak, kılmak, etmek, almak, salmak, yarmak fiilleriyle oluşturulan deyimler tespit edilmiştir.

3.1. "Olmak" Yardımcı Fiiliyle Oluşturulanlar

Abdāl ol- (24b-123), dost ol- (23a-117), (25a-125), er kimi ol- (11a-69), er ol- (11b-71), gānīm ol- (8b-59), gök yüzinde bulut ol- (20a-105), hacı ol- (14a-81), (kimi) bahādır ol- olsa (13a-77), (kimi) uğurlu ol- (13b-79), (kimi) yég kemāndār oħçı ol- (14b-83), qoçaq ol- (14a-81), şahabe ol- (14a-81), yürek(i) olma- (11b-71), uca dağlar başına duman ol- (20a-105), ümid ol- (2b-35), (13b-79).

3.2. "Kılmak" Yardımcı Fiiliyle Oluşturulanlar

İhsân kıl- (24b-123).

3.3. “Etmek” Yardımcı Fiiliyle Oluşturulanlar

Fermân ét- (1b-31), hürmet it- (12b-75), merd igidi merd igide ta‘rif et- (16b-91), kâr étme- (2a-33).

3.4. “Almak” Fiiliyle Oluşturulanlar

Baş vérüp baş al- (15b-87), ecel al- (22a-113), gönlin al- (25a-125), h̄arâc al- (26a-129), öñcil al- (15b-87).

3.5. “Salmak” Fiiliyle Oluşturulanlar

Gök yüzindeñ yer yüzine gölge sal- (4b-43), tälân sal- (12b-75), (26b-131), ürkü şal- (2b-35), (13a-77), (13b-79).

3.6. “Yarmak” Fiiliyle Oluşturulanlar

Ödin yar- (2b-35) (13a-77), (13b-79), (26a-129), yürek yar- (2b-35), (10a-65), (13b-79), (25b-127).

4. Anlamsal Açıdan Deyimler

Anlam bakımından inanç, kaza-kader, ölüm, dünyanın gelip geçiciliği, mertlik/yiğitlik/kahramanlık/cesaret, dost/düşman/ intikam konularını daha anlaşılır kılmak için deyimlere başvurulduğu görülmüştür.

4.1. İnanç

Ecel al-

...ellisinde, altmışında ecel alsa yıkılalar (22a-113).

Yeri göği yarat-

... ‘āsî olub bu dergâhdan sürülmez-mi; yeri göği yaradañ bir Allaha (15a-85), (23a-117).

4.2. Dost/Düşman/İntikam

Baş öğüt-

Er mavaldur; kara polad sav kılıcuñ yavızı çalıncağ baş öğütürür, süksün böler (10a-65).

Baş uçur-

... kara polad sav kılıclar sevinür, baş uçurub süksün bölse (19b-103).

Baş vérüp baş al-

... sürcidāya süsülür, yara, pāre götürür, kızıl kana belleşür, ya baş vérür, ya baş alır (15b-87).

Boynın ur-

Kaplantu Gediginde dayısı Qoñur Alpuñ boynın urañ (14a-81), (26a-129).

Cezā ver-

... degedügi igidlere hürmet iden degmiyeñ kavatlara kan utdurub ceza vereñ, Salur (12b-75).

Dost ol-

...evvel Allah, āhir Allah dost olubeñ meded olsun (23a-117), (25a-125).

Ġanîm ol-

...sarı yaylı avçı görende Ġanîm olub karşılaşur (8b-59).

Ġanime kan kıstur-

Qara Göneye ümid olañ, büyüldüģice düşmenüñ ödin yarañ, karıduğıca Ġanime kan kısdurañ, qalın Oğuzuñ yügrügi...(3a-37), (13b-79).

Qan utdur-

... degedügi igidlere hürmet iden degmiyeñ kavatlara kan utdurub ceza vereñ, Salur (12b-75).

Süksün böl-

...er mavaldur; qara polad sav kılıcuñ yavızı çalıncaq baş öğütürür, süksün bölür (10a-65).

4.3. Mertlik/Yiğitlik/Kahramanlık/Cesaret

Çapubeni duman çöküb toz eğlen-²⁴

Kazaquclar erdemidür; meydanında çapubeni duman çöküb toz eglenmak (16b-91), (19b-103).

Devlet bas-

İki yağı dürüşende devlet basar, dürişmişce yād yağını varur gelür (4a-41).

Devlet kıł-

Haqq Te'ālā bir igide devlet kılsa (5b-47).

Devre bas-

...varduğında Alay Hanlınıñ Bolay Hanı devre basan (26a-129).

Er böğürt-

...yarma kabaq cidāsınıñ ucında er böğürden (13a-77).

Ġanime kan kıstur-

Qara Göneye ümid olañ, büyüldüģice düşmenüñ ödin yarañ, karıduğıca Ġanime kan kısdurañ, qalın Oğuzuñ yügrügi...(3a-37), (13b-79).

²⁴ Tozu dumana katmak.

Gök yüzindeñ yér yüzine gölge sal-

... şāhî şunkar gök yüzindeñ yér yüzine gölge salsa, arı cihān yüzine göz gezdürse (4b-43).

Heybetindeñ yér omrul-

...Adabasa yérinde, heybetindeñ yér omrulañ, ğanîmine heybet-ilen baħanda yürek yaran, ayağın üzengüye basanda doğuz tuman Gürcistana ürkü şalañ, ulaldığıca Ğazan, atası...(2b-35), (13b-79), (25b-127).

Ķan utdur-

... degedüği igidlere ħürmet iden degmiyeñ ĳavatlara ĳan utdurub ceza vereñ, Salur (12b-75).

Ķarime dut-

...yüz min kâfire ĳarşı geldüm, ĳarime dutdum (26b-131).

Ķılıc çal-

... ĳara polad, sav ĳılıcı kimler almaz dîn yolında, tersâ dînli kâfirlere kimler çalmaz; ĳılıc çalan, yerler açan, başlar keseñ, ĳalebi alañ, Şāmı alañ, altun taħt-ı Mışırda Sultān ... (1b-31), (2b-35).

Ķoçak ol-

Yégler başı Yégenek kimi ĳılıcına pehlivān ĳoçak olsa (14a-81).

Ürkü şal-

Adabasa yérinde, heybetindeñ yér omrulañ, ğanîmine heybet-ilen baħanda yürek yaran, ayağın üzengüye basanda doğuz tuman Gürcistana ürkü şalañ, ulaldığıca Ğazan, atası...(2b-35), (13a-77), (13b-79).

Yerler aç-

Kara polad, sav ĳılıcı kimler almaz dîn yolında, tersâ dînli kâfirlere kimler çalmaz; ĳılıc çalan, yerler açan, başlar keseñ, ĳalebi alañ, Şāmı alañ, altun taħt-ı Mışırda Sultān ... (2b-35).

4.4. Gelip Geçicilik

Dünyādañ gelip geç-

Ğazan kimi ĳoçak igid dünyādañ geldi, geçdi (31b-151).

5. Türkiye Türkçesinde Aynı Şekilde Kullanılan Deyimler

Dede Korkut'un üçüncü nüshasında tespit ettiğimiz deyimlerin bir kısmı varlığını sürdürerek hiç değişmeden ya da kısmen değişerek günümüzde de kullanılmaktadır.

Abdāl ol- (24b-123), amān dile- (17a-93), bahādır ol- (13a-77), baħtı açıl- (19b-103), (14a-81), (26a-129), baş öğüt- (10a-65), baş uçur- (19b-103), baş

vérüp baş al- (15b-87), bél baq(ğ)- (25b-127), boynın (v)ur- (14a-81), (26a-129), cezā ver- (12b-75), çok ekip az götür- (21b-111), dünyādañ gelip geç- (31b-151), ecel al- (22a-113), élçi gét- (14a-81), eli varma- (12a-73), er ol- (11b-71), fırsat düş- (5b-47), gönlin al- (25a-125), gönül kalı(k)- (4a-41), göz gezdür- (4b-43), (10a-65), hacı ol- (14a-81), harāb éyle- (15b-87), harāc al- (26a-129), hayr gör- (22b- 115), hürmet i(e)t- (12b-75), ihsān kıl- (24b-123), kār étme- (2a-33), kılıc çal- (1b-31), (2b-35), mürüvvet dile- (17a-93), uğurlu ol- (13b-79), ulusını sayma- (14a-81), ümid ol- (2b-35), (13b-79), yéri gögi yarat- (15a-85), (23a-117), yerler aç- (2b-35), yola düş- (27b-135), yüregi dolup taş- (27b-135), yürek(i) olma- (11b-71), yüz çevir- (23b-119), (23b-119), (25b-127) örneklerini verebiliriz.

SONUÇ

Dilin söz varlığını oluşturan, dilin zenginlik ölçütleri içerisinde yer alan deyimler, Dede Korkut'un üçüncü nüshasında sıklıkla kullanılmıştır. Dede Korkut'un üçüncü nüshasında geçen deyimlerin bir kısmı günümüzde de varlığını sürdürerek hiç değişmeden ya da kısmen değişerek kullanılmaktadır. Anlatımı süslemek, güzelleştirmek, kuvvetlendirmek, savunulan düşüncüyü etkili kılmak amacıyla metinlerde deyimlerin kullanıldığını söyleyebiliriz. Metinde tespit edilen deyimlerin oluşum bakımından çoğunlukla isim + olmak, isim + kılmak, isim + etmek, isim + almak şeklinde oluşturulan birleşik fiillerden oluştuğu görülmektedir. Anlam bakımından da inanç, kaza-kader, ölüm, dünyanın gelip geçiciliği, mertlik/yiğitlik/kahramanlık, dost/düşman/ intikam konularını daha anlaşılır kılmak için deyimlere başvurulmuştur. Ayrıca benzetme yapılırken (...kimi bahadır olmak, kimi uğurlu olmak, kimi yég kemândâr oħçı olmak) gibi deyimler kullanılmıştır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2013). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1965). *Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Azmun, Y. (2019). *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası*. İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, Ahmet B. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Yeni Nüshası ve Üzerindeki Yayınlar, *Milli Folklor*, 123, 5-22.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2011). *Dede Korkut Kitabı-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özgür, U. (2020). Dede Korkut'un Üçüncü Nüshasında Geçen Deyimlerin Oluşum Şekilleri ve Bu Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme. ABAD, 3(5), 37-60.

- Ersoy, R., Akpınar, B. (2009). Dede Korkut Metinlerinden Hareketle Sivas'ta Yaşayan Atasözleri, Deyimler, Alkış ve Kargışlar Üzerine Bir Araştırma, *Türkbilig*, 18:103-121.
- Gül, R. (2008). Dede Korkut Hikâyelerinde Söz Kalıpları, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 10: 100-105.
- Korkmaz, Z. (2008). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nasser Khaze Shahgoli vd. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 147-379.
- Pala, İ. (2000). *İki Dirhem Bir Çekirdek*. İstanbul: Babıali Kültür Yayınları.
- Tıraş, Yusuf C., Ertürk, H. (2016). Dede Korkut Kitabında Geçen Atasözlerinin Anlamsal İncelemesi ve Türkiye Türkçesindeki Eş Anlamlıları, *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(4), 135-150.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vural, H. (Tarihsiz). Dede Korkut Destanlarında Geçen Atasözleri Üzerinde Bir İnceleme, https://www.academia.edu/9630722/DEDE_KORKUT_DESTANLARINDA_GE%C3%87EN_ATAS%C3%96ZLER%C4%B0.